

Miloslavu Petruskovi k 70. narozeninám

Milý Milane,

především Tě vítám do klubu stařešinů české sociologie, a to s plným vědomím, že vy sedmdesátníci, tedy ti mladší mezi námi, v jistém smyslu teprve začínáte vrcholnou etapu své vědecké činnosti – etapu shrnování poznatků, zobecňování a úvah o společenském poslání a budoucích cestách vývoje našeho oboru. Přeju Ti v této životní etapě mnoho zdraví a fyzických a duševních sil a těším se spolu s ostatními na Tvou novou knihu o společnostech pozdní doby i na další plody Tvého vždy originálního přemýšlení o lidech a společnosti.

V šedesátých letech minulého století, kdy se československá a česká sociologie začínala probouzet k novému životu, trpěla velká část její pražské větve tradičním empirismem. Část sociologů se snažila jej kompenzovat příklonem k jednostranné marxistické teorii, byť poněkud inovované podněty tzv. revizionistického proudu. A právě v této chvíli se shodou okolností dostalo Praze velké posily z mojí rodné Moravy – na centrálně významná pracoviště přišli sociologové vychovaní univerzitami v Brně a Olomouci v duchu tradice samostatného teoretického myšlení J. L. Fischera a I. A. Bláhy. Patřil k nim již zkušený teoretik Zdeněk Strmiska, který pomáhal navázat spojení s profesorem Fischerem, současně s ním Ty jako představitel mladší generace, a krátce po Tobě na přímé doporučení Fischerovo ještě o něco mladší Josef Alan. Všichni tři jste vnesli do pražského prostředí v té době nevšední informovanost a sečtělou v americké a evropské sociologii padesátých a šedesátých let (u Strmisky speciálně francouzské, v Tvém případě průkopnické sociologie polské) i odhodlání dále své poznatky šířit a dát je k dispozici i dalšímu rozvoji empirického výzkumu československé společnosti. Není náhodou, že definitivní projekt Malého sociologického slovníku z roku 1970 vypracovala trojice J. L. Fischer, Z. Strmiska a M. Petrušek a že Tvůj podpis nalezneme pod nejedním jeho heslem. Myslím, že bez Tvé mimořádné aktivity by tento první společný doklad obnovené existence české sociologie nebyl v těžkých podmínkách počátku normalizace vůbec vznikl. (Připomínám v této souvislosti, že ses jako vedoucí redakční rady i autor mnohých hesel významně podílel i na přípravě a vydání Velkého sociologického slovníku z roku 1996.)

Zdeněk Strmiska i Ty jste se s ještě dalšími kolegy podíleli na přípravě hranské konference v roce 1964 o sociální struktuře socialistické společnosti s výmluvným podtitulem „Sociologické problémy soudobé československé společnosti“. A je příznačné, že Strmiska přednesl příspěvek a ve sborníku z konference psal o velkých nemarxistických makrostrukturálních teoriích, zatímco Ty ses s ním podílel na příspěvku o teorii sociálních skupin a ve své stati ses věnoval problematice formální organizace a neformální struktury průmyslového podniku. Když ses v ediční práci soustředil na zprvu u nás ještě méně známé dílo Homansovo, bylo jasné, že do marxistům blízkého proudu zkoumání společenské makrostruktury vnášíš výrazný korektiv – studium malých skupin a jejich neformálních aktivit v jejich začlenění do mezo- a makrostruktur. (Však to dalo hodně práce náležitě zdůvodnit, že so-

ciometrie není nic proti tvořivému pojetí marxismu.) Stal ses jedním z vůdčích duchů, připravujících výzkum sociální struktury a mobility z roku 1967, a to jak v obecné rovině, tak zejména – spolu s Bohumilem Jungmannem a Jaroslavem Kaprem – v přípravě tzv. malého šetření na desetina souboru, věnovaného „subjektivním“ aspektům sociální struktury. Do knihy „Československá společnost“, shrnující základní poznatky z tohoto šetření, jsi pak napsal vynikající kapitolu o sociálních kontaktech a sociopreferenčních orientacích. Nikoho nemohlo překvapit, že jako téma kandidátské disertace sis zvolil sociometrii, jíž jsi věnoval i svou první knižní publikaci.

Řekl bych, že už v této počáteční etapě svého působení v české sociologii jsi zřetelně dal vědět o tom, jaké tři významné role v české sociologii Ti budou souzeny: úloha *znalce a šířitele poznatků světové sociologie*, úloha *novátora v badatelské činnosti české sociologie* a konečně (zatím) *pozorovatele existence a propagátora možných odlišných proudů*, doplňujících v té chvíli dominantní úsilí o empiricky založené poznání společenské makrostruktury. Podle mého názoru se v této zárodečné formě již tehdy začalo rozvíjet Tvé pojetí alternativní sociologie.

Svou živou letorou i přirozenou emocionalitou, pohybující se přesně jako Tvé moravskoslovácké písně od radostné a strhující euforie až po tesknou zádumčivost, i svou otevřeností k přátelským kontaktům jsi vnesl nový tón do neformálního života a lidských vztahů pražských sociologů a stal ses jedním z nejvěrnějších přátel těch z nás, které později – ostatně paralelně s Tebou – postihly normalizační rány sedmdesátých a osmdesátých let. Jednou jsem se na Tebe moc zlobil: když jsi utekl z našeho výzkumného týmu k pedagogické práci na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Teprve později jsem pochopil, že Tě víc než co jiného k tomuto odchodu tlačilo bytostné nutkání k pedagogické práci, které k již zmíněným rolím přidalo ještě jednu, totiž roli *jednoho z nejlepších našich sociologických pedagogů* po dobu několika desetiletí.

Z upřímného rozhořčení kultivovaného a přemýšlivého člověka ses spolu s Josefem Alanem rozhodl vstoupit do disentu a dát na vědomí účast aspoň jedné části domácí sociologie v aktivnímu odporu k nelidským poměrům normalizace. Dnes, hezkých pár let od té doby, kdy ses rozhodl k takovému činu, bych rád připomenul, že kromě politického aspektu – rozchodu s oficiální sociologií osmdesátých let i s režimem, kterému sloužila, a otevřeně deklarovaného příklonu k občanskému proudu disentu – měla Tvá aktivita ne zcela obvyklý další rozměr, který přesáhl její jistě významný přínos dobový. V samizdatové knize „Alternativa. Úvahy o smyslu sociologie v nealternativní společnosti“, napsané v letech 1981–1986 jsi podrobil kritice jak oficiální O-sociologii, podléhající vládnoucí ideologii, tak tupě a samoučelně rozvíjenou – a vlastně také nepřímou sloužící – tzv. počítačovou S-sociologii. Proti těmto dvěma směrům jsi však nepostavil žádné jiné, Tobě blízké a podle Tvého názoru všeobecně platné paradigma. Ba v obnoveném vydání knihy v roce 1992 jsi prozíravě poznamenal, že ani s myšlenkovým impulsem postmodernismu, který o roli takového paradigmatu usiloval, nebude snadné si poradit, a zaznamenal jsi i sporné krajnosti a ambice sociologie interpretativní. Tvoje alternativní sociologie tedy

nebyla a není jednostranným příklonem k jednomu z mnoha možných paradigmat, směrů či škol soudobé sociologie: je odmítnutím sociologie služebné, ať už vůči mimovědeckým vlivům nebo vůči jakýmkoli apriorně stanoveným dílčím principům. Centrální ideou Tvé knihy je charakteristika alternativní sociologie jako vědy bytostně snášenlivé, otevřené a tolerantní. To vše podle mne znamená mimo jiné, že jakékoli paradigma, kterákoli teorie nebo obecná metodologie na jeho bázi vyvinutá, podléhá obecnému principu falzifikace. Pokud se opírá o principy apriorně jednostranné, musí v procesu poznání nakonec ustoupit tvrdému tlaku vyvíjející se společenské reality.

Odmítnutí jednoho paradigmatu, založeného na ideologii, je precedens, který se týká a bude týkat každého jiného paradigmatu založeného na ideologii a sloužícího jednostranným sociálním či politickým zájmům, nebo třeba „jen“ na jednom, zdánlivě neideologickém teoretickém či metodologickém dílčím principu.

I v období patnácti let tzv. postsocialistické transformace jsi základní hlediska, vyjádřená v „Alternativní sociologii“ dále rozvíjel ve svých studiích o teorii a metodě v sociologii i sociologických školách, směrech a paradigmatech. Kromě konstatování různorodé členitosti sociologie z nich vyplynulo, že dílčí a ne vždy až tak významné rozdíly v přístupu k sociologické materii nejsou a nemohou být na překážku výměně názorů, jejich vzájemnému doplňování i kritice, jakož i badatelské spolupráci, tedy tomu, co naší sociologii stále ještě tolik chybí. Současně jsi tatáž hlediska důsledně uplatňoval jednak ve svých dalších pracích, mj. v průkopnických studiích o sociologii umění a kultury, jednak ve své pozoruhodné činnosti ediční a popularizační. Kolik jen klasiků i (pro české sociology) relativně nových tváří jsi svými zasvěcenými a vždy objevnými úvody, doslovy, recenzemi a poznámkami uvedl z nových zorných úhlů do povědomí české sociologické veřejnosti! Schválně jsem pořídil jejich (jistě i tak neúplný) abecední seznam, dokumentující kvalitu i šíři Tvého záběru: H. Arendt, R. Aron, Z. Bauman, D. Bell, P. Bourdieu, É. Durkheim, A. Giddens, E. Chalupný, G. C. Homans, T. G. Masaryk, M. Mauss, R. K. Merton, T. Parsons, G. Simmel, T. Veblen. Nezapomeňme při tom, že jako jeden z mála českých sociologů patříš mezi znalce soudobé sociologie nejen české, ale i slovenské, polské a ruské, že i se sociology slovanských zemí na východ od nás jsi navázal pracovní i přátelské kontakty. A konečně jsi stejné principy prosazoval a hájil ve své činnosti společenské, především jako předseda Masarykovy sociologické společnosti, i v působení ve významných akademických funkcích zakladatele a děkana Fakulty sociálních věd a prorektora Univerzity Karlovy. Myslím, že Tvoje nejdůležitější úloha, úloha *hlasatele a podporovatele spojení vědecké principiálnosti s maximální otevřeností, snášenlivostí a tolerancí*, ve kterou přerostla Tvá mladistvá role bystrého pozorovatele odlišných proudů, je tou nejvýznamnější v Tvém životě a působení.

Jako sociolog Ti děkuji, žeš měl nejen dostatek intelektuální síly, ale také kuráže takové zásady vytýčit a realizovat v obou obdobích, ve kterých militantní hlasatelé jednostranných pravd usilovali o jejich nahrazení způsoby zcela opačnými. Já osobně si myslím, že základní příčinou, proč ses dokázal vyhnout jednostranným postojům bojovníka za jeden určitý apriorní princip bádání a výkladu, je to, že so-

ciologie přes Tvou převažující orientaci na bádání o peripetiích jejího soudobého vývoje pro Tebe nepřestala být především vědou o mnohorozměrných vlastnostech a životních aktivitách lidí a nesmírně složitých stavech a historických osudech společnosti, nikoli samoučelnou hrou s pojmy a teoriemi.

Pro mne osobně bylo významné, že své postoje, jak zásadově nesmlouvavé vůči slabinám a historicky překonaným rysům, tak tolerantní vůči rysům pozitivním, jsi společně se mnou i dalšími kolegy uplatnil při sporu o hodnocení naší společné práce ze šedesátých let minulého století nejen vůči normalizačnímu ignorantství a zlovůli, ale také vůči konjunkturální a věcně nepřesné kritice z počátku let devadesátých. Napomohl jsi také jak věcnými náměty, tak konstruktivní kritikou a zejména slovy povzbuzení dalším pokrokům sociologického bádání a publikační činnosti, navazujícím na myšlenky z konce šedesátých let v nových podmínkách překotně se měnícího postsocialismu. Za to Ti ze srdce děkuji jako Tvůj spolupracovník a přítel.

Pavel Machonin

Miloslav Petrušek: chvála učitelství

Jubileum sice nemá být důvodem k jakémusi benevolentnějšímu, leč přece jen zlovestně se připomínajícímu „komplexnímu“ hodnocení, nicméně k těmto pohledům tak trochu svádí. Přesto by se mohlo stát, že nebude přiměřeně doceněna některá z výrazných zásluh oslavence. Fakt, že je vysokoškolským pedagogem, asi nikdo nepřehlédne, avšak okolnost, že je vynikajícím učitelem, by měla být připomínána opakovaně.

Miloslav Petrušek představuje odborníka, který imponuje svými znalostmi i podáním látky. Je skvělým a charismatickým řečníkem, jeho přednášky jsou promyšleně budovány a nikdy jim nechybí idea a pointa. Petrušek nezakrývá svoji identitu hlavního aktéra či hvězdy programu, ale dokáže se s nadhledem i s humorem reflektovat. Neomezuje se jen na oblast sociologie, do výkladu organicky zapojuje podněty z dalších věd, z oblasti literatury a umění (jenom sport a automobilismus mu nějak „nejdou“...). Vynalézavě, kouzelně a suverénně pracuje s jazykem, i v tomto směru je vzorem a inspirací pro druhé.

Jeho studenti vždy oceňovali jeho schopnost vyhmátnout to podstatné a vytvářet instruktivní přehledy či obrázky. Na druhé straně vždy cítili, že u zkoušky pouhá schémata nemohou stačit, a tak se beztak učili se značným zaujetím, jakkoli oslavenec požíval pověsti pedagoga spíše laskavého a mírného. Motivačně silným faktorem bylo samozřejmě i to, že Petrušek nevytvářel distanci vůči studentům, naopak jim vždy vycházel takříkajíc naproti.